

Arheološki tragovi ranosrednjovjekovnih benediktinskih samostana na istočnoj jadranskoj obali

Budrovac, Marija

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:188529>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MARIJA BUDROVAC

**ARHEOLOŠKI TRAGOVI RANOSREDNJOVJEKOVNIH BENEDIKTINSKIH
SAMOSTANA NA ISTOČNOJ JADRANSKOJ OBALI**

Završni rad

Pula, 2024.

Sveučilište Jurja Dobrile u Puli

Filozofski fakultet

MARIJA BUDROVAC

**ARHEOLOŠKI TRAGOVI RANOSREDNJOVJEKOVNIH BENEDIKTINSKIH
SAMOSTANA NA ISTOČNOJ JADRANSKOJ OBALI**

Završni rad

JMBAG: 0303097227, redoviti student

**Studijski smjer: Dvopredmetni sveučilišni preddiplomski studij Povijest i
Arheologija**

Predmet: Srednjovjekovna i novovjekovna arheologija u Hrvatskoj

Znanstveno područje: Humanističke znanosti

Znanstveno polje: Arheologija

Znanstvena grana: Srednjovjekovna arheologija u Hrvatskoj

Mentor: doc. dr. sc. Josip Višnjić

Pula, 2024.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Marija Budrovac, kandidatkinja za prvostupnicu arheologije i povijesti, ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student _____

U Puli, _____, 2024. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Marija Budrovac, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom *Arheološki tragovi ranosrednjovjekovnih benediktinskih samostana na istočnoj jadranskoj obali* koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljanje na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, _____ (datum)

Potpis

SADRŽAJ

1. Uvod	1
2. Predromanička arhitektura	2
3. Benediktinski red	5
4. Benediktinci na prostoru današnje Hrvatske	8
5. Izgled i tipologija benediktinskih samostana	11
6. Samostani benediktinaca na istočnoj jadranskoj obali	13
6. 1. Benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike kod Bala	15
6. 2 Samostan sv. Mihovila u Puli	20
6. 3 Benediktinska opatija sv. Grgura u Vrani	22
6. 4 Benediktinska opatija sv. Ivana Evanđelista u Biogradu	25
6. 5. Benediktinska opatija sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovcu na otoku Pašmanu	28
6. 6 Benediktinski samostan sv. Stjepana na Sustjepanu u Splitu	31
7. Zaključak	36
Izvori i literatura	37
Sažetak	42
Abstract	43

1. Uvod

Pisano pravilo, drugim riječima regula, jednoga skromnog misionara potakla je pape da misionarenje i širenje Božje riječi, ali i svoje moći, unaprijede upravo zastupajući to pravilo. Riječ je, naravno, o sv. Benediktu iz Nursije, koji je osnivač benediktinskoga reda.

U srednjem su vijeku papini legati pripadali benediktinskoj reguli, a često su bili slani i u naše krajeve. Nekoć pogani, Hrvati su od kraja 7. do 9. stoljeća zasigurno prihvatili kršćanstvo te započeli dugogodišnju suradnju i zajedništvo sa Svetom Stolicom, koja traje i danas.

Iako još nismo potpuno sigurni kada su benediktinci došli u naše krajeve, odnosno nemamo dovoljno vjerodostojnih dokaza, postoje određeni tragovi koji nam, ukoliko ih slijedimo, mogu dati jasniji uvid u njihov rad i djelovanje. U ovom će se radu pokušati pratiti upravo ti tragovi proučavanjem djelovanja benediktinaca kroz arheološke tragove njihovih samostana. Naime, benediktinci su nam u naslijeđe ostavili golem broj samostana po čitavoj našoj obali Jadrana. Nažalost, mnogi su od tih samostana, može se zaključiti većina, ostali u ruševinama prekriveni korovom i travom.

Cilj je ovoga rada kroz kratki uvod o predromanici i predromaničkoj arhitekturi predstaviti temelje gradnje koje su benediktinci usvojili gradeći samostane u ranome srednjem vijeku, a onda kroz iduća dva poglavlja predstaviti njihovu monašku povijest.

Kako bi ovaj rad dobio svoj puni smisao, kroz par će se poglavlja opisati povijest i arhitektura određenih samostanskih kompleksa koji su bogatiji literaturom te se ističu na neki osobni način. Iako se popis benediktinskih samostana na istočnoj obali Jadrana na prvi pogled čini gotovo beskonačan, o njihovim detaljnim arheološkim ostacima nema mnogo podataka. Kao što je već prethodno navedeno, većina ih je u ruševinama, a crteži ili pisani izvori su nepostojeći.

Rad će se zaključiti zaključkom u kojem će se sažeti sva ona znanja koja su tijekom ovoga istraživanja prikupljena te će se iznijeti vlastito stajalište.

2. Predromanička arhitektura

Pojam predromanike još uvijek nije sasvim precizno definiran. Naime, tim bi se pojmom trebala obuhvatiti umjetnost zapadnoeuropskoga ranog srednjega vijeka, razdoblje nakon kasnoantičnog, a prije romaničkog razdoblja. No tim pojmom nije određeno u kojem trenutku prestaje kasnoantička starokršćanska umjetnost pa nam je poznata samo gornja granica, odnosno početak romanike. Pravilnije bi zbog toga bilo koristiti mnoge podpojmove i podjele te predromanike koji se u opsežnijim djelima svakako i koriste. Pojam starohrvatsko doba nacionalno obilježava prostor Hrvatske, Istre i Dalmacije. U ovome je radu dovoljno koristiti se pojmom predromanika, ili u nekim slučajevima, starohrvatski stil.

Što se geografske podjele tiče, područje istočno jadranske obale podrazumijeva tri velike cjeline – Istru, Kvarner i Dalmaciju. Političke i povijesne granice tadašnje Hrvatske države razlikuju se od ovih današnjih, pa je tako opseg ranosrednjovjekovne Dalmacije obuhvaćao prostor koji trenutno nije u sastavu Republike Hrvatske, što uključuje Boku kotorsku u Crnoj Gori te određene lokalitete u susjednoj Bosni i Hercegovini.¹ U ovom će se radu baviti isključivo sakralnom arhitekturom, točnije, samostanskim kompleksima na već ranije spomenutim područjima.

Predromanička je arhitektura u Hrvatskoj ostavila svoje snažno korijenje te je rasla i razvijala se usporedno s predromaničkom arhitekturom u ostalim dijelovima Europe. Zaključili su tako mnogi autori i stručnjaci, među njima naš M. Krleža koji je izjavio kako su naše predromaničke crkve malene, no imaju profinjeno usklađene proporcionalne odnose te ih se može razmatrati u odnosu na dostignuća predromaničke europske arhitekture. Umjesto pojma crkve, upotrijebio je pojam katedrale, nadovezujući se na engleskog arhitekta Thomasa Grahama Jacksona koji je, proučavajući hrvatske predromaničke crkve, došao do zaključka kako su upravo te naše crkve najmanje katedrale na svijetu.

¹ Marasović, Tomislav, *Dalamatia Praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji*, 1. rasprava, Biblioteka knjiga mediterana, Split – Zagreb, 2008., str. 13., 16., 19., 40., 41.

Takvu su usporedbu zaslužili zbog svoje jedinstvenosti i kreativnosti pronađene, između ostalog, u trobrodним bazilikama građenim u 9. stoljeću – crkvi u Biskupiji, Lopuškoj Glavici, izvoru Cetine i Biogradu, koje sadrže element polukružnog kontrafora koji je nepoznat u predromaničkoj i romaničkoj arhitekturi Europe. Hrvatski su predromanički umjetnici koristili staroantičke uzorke koje su upotrijebili u svojim arhitektonskim pothvatima, što je potvrdio danski arhitekt Ejnar Dyggve tijekom arheoloških istraživanja u Saloni. No potrebno je istaknuti kako predromanika ima svoja obilježja koja se bitno razlikuju od antike ili romanike.

Svoj su utjecaj predromanički majstori ponajviše ostavili na području istočne obale Jadrana i njegovog zaleđa što je zapravo nastavak antičke tradicije potekle iz Italije, odnosno Apulije te Grčke, odnosno Atike.

Utemeljenjem hrvatske države i crkvene organizacije, točnije pokrštavanjem i prihvaćanjem zapadnog kršćanstva, oko 800. godine javlja se potreba za monumentalnom umjetnosti hrvatskoga naroda. Sve do druge polovine 12. stoljeća aktivan je starohrvatski stil umjetnosti koji podrazumijeva razdoblje predromanike.²

² Goss P., Vladimir, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Andrija Mutnjaković, Zagreb, 1996., str. 10.-26.

Slika 1. Prikaz istočne jadranske obale (T. Marasović, 2008., 74.)

3. Benediktinski red

U jednom talijanskom gradu Nursiji, današnjoj Norciji, rođen je oko 480. godine Benedikt.³ Danas ga poznajemo po imenu sv. Benedikt iz Nursije, a titulu sveca zadobio je zbog brojnih djela i utjecaja u Crkvi i tadašnjoj Europi. Iz njegovog prijašnjeg života, odnosno života prije nego je odlučio napustiti ovaj svjetovni život i posvetiti se monaštvu, znamo da je živio dostojanstvenim životom. Naime, bio je potomak rimske patricijske obitelji. Međutim, skrenuo je s dobro poznatoga, uobičajnoga puta u - špilju. Sacro Speco bio je naziv te špilje u kojoj je sv. Benedikt proveo tri godine, a onda se nakon toga naizmjenice vraćao špiljama te uređivao samostane u okolici Subiaca, malog sela nedaleko Rima.⁴

Monaštvo je kod kršćana imalo svoj postepeni rast i razvoj. Već se u 2. stoljeću neki vjernici odlučuju živjeti asketskim načinom života, što znači da se samovoljno odriču tjelesnih užitaka radi blagostanja duhovnoga života.⁵ Upravo je asketizam ono ključno za ovaj rad što povezuje monahe i prve pustinjake.⁶

Za vrijeme života sv. Benedikta, točnije od sredine 5. stoljeća, zapadno je monaštvo doživjelo krizu. Bilo je mnogo monaha, no nije bilo monaškoga reda niti jedinstvenoga pravila koje bi vodilo autoritetu te disciplini monaha.⁷ Prije nego li je s nekolicinom svojih učenika osnovao prvu zajednicu redovnika koja će živjeti po njegovim pravilima, na brdu Monte Cassinu oko 529. godine, Benedikt je bio opat u samostanu Vicovaru. Međutim, njegova dužnost nije potrajala jer je raskalašenost i nedisciplina tamošnjih monaha skoro mladoga Benedikta koštala života.

Nakon ponovnog boravka u špilji, oko njega se okupljaju učenici koji ga imaju želju slijediti. On ih odlučuje podijeliti u manje zajednice te na čelu svake stavlja jednoga opata.

³ Sekulić-Gvozdanović, Sena, *Utvrdjeni samostani na tlu Hrvatske*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 14.

⁴ Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. I, Opći povijesno-kulturni osvrt*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1963., str. 35.

⁵ Toić, Dorotej, *Povijest monaštva*, Verbium, Split, 2006., str. 15.

⁶ Isto, str. 15.–16.

⁷ Isto, str. 34.

Nakon ponovnih neugodnih iskustava od strane zavisnih crkvenjaka, Benedikt se napokon upućuje na Monte Cassino. Tamo završava svoje životno djelo – „Pravilo sv. Benedikta”.

Za razliku od prvotnoga samostana na Monte Cassinu od kojega su sačuvani samo pojedini arheološki ostaci, Pravilo sv. Benedikta živi i danas.⁸

Koliko li je širenje „Regule” bilo uspješno, govori činjenica da se do 12. stoljeća na Zapadu pod pojmom monaha smatrao onaj koji je bio sljedbenik sv. Benedikta. Možda je još i zanimljivija pretpostavka da su benediktinci evangelizirali Ameriku prije dolaska Kristofera Kolumba, no to ipak ostaje samo pretpostavka.⁹

Slika 2. Današnji izgled smostana na Montecassinu

Što se samoga „Pravila” tiče, u njima Benedikt opisuje svoje misli, način života jednoga monaha (disciplinske norme, odnos s vanjskim svijetom, život u zajednici što podrazumijeva važnost opata kao poglavara samostana, ali i naglasak na molitvu i rad (*Ora et labora*)), monašku duhovnost te sve ono što je autor smatrao ciljem monaštva, a to je pronaći Boga u samostanu.¹⁰

⁸ Dorotej, Monah, str. 229.-230.

⁹ Ostojić, Sv. 1, str. 39.

¹⁰ Dorotej, Monah, str. 232.-234.

Benediktinski samostani imali su važnu ulogu u obrazovanju i širenju kulturne svijesti te su se tragovi njihova djelovanja, pisanih i usmenih, ukorijenili kroz sva stoljeća. U srednjem su vijeku bili važni dionici raznih crkvenih sinoda, ali i reformi, a posebice se u tome ističe opatija Cluny.¹¹ Također, svaki je benediktinski samostan morao posjedovati vlastitu knjižnicu, a oni uređeniji i skriptorij u kojem su se prepisivala crkvena, ali i svjetovna književna djela. Posebnu su pažnju posvetili arhitekturi, a obrazovanje su promovirali putem samostanskih škola. I ženski su benediktinski samostani već na početku srednjega vijeka imali takve škole, koje su često bile otvorene i za javnost.¹²

Slika 3. Grb benediktinskoga reda

¹¹ Ostojić, Sv. 1, str. 42.-43.

¹² Ostojić, Sv.1, str. 48.-50.

4. Benediktinci na prostoru današnje Hrvatske

Pojavu benediktinaca na području današnje Hrvatske nije lako pratiti. To je, zapravo, vrlo razumljivo, budući da je i podrijetlo Hrvata još uvijek upitno. Zasigurno u prilog ne ide činjenica da je prostor Lijepe naše neprestano mijenjao svoje vladare i pritom bio suočen s raznim nedaćama. Djelovanje monaha može se pratiti i prije dolaska Hrvata, osobito na Jadranskim otocima koji su svojom odvojenošću od kopna i slabom naseljenošću bili vrlo privlačni.¹³

U 6. stoljeću nastaje „Izvod iz kronike Monte Cassina” u kojemu se spominju hrvatske zemlje, odnosno Panonija, Istra i Dalmacija. Navodno je car Justinijan sv. Benediktu darovao mnogo posjeda u raznim zemljama, uključujući i gore navedene. Ovaj tekst ne treba shvaćati kao legitiman dokaz ili potvrdu djelovanja benediktinaca na prostorima današnje Hrvatske jer u njemu se bilježi vrijeme kada Hrvati još nisu stupili na područja koja su tamo navedena.¹⁴

Neki ipak vjerodostojniji dokazi, kao npr. *Liber Pontificalis*, u koji je bibliotekar Rimske kurije zapisao kako je papa Ivan IV., koji je živio u 7. stoljeću, poslao opata Martina po Dalmaciji i Istri kako bi ovaj donio relikvije mučenika te otkupio one koji su zarobljeni od strane pogana, odnosno Hrvata.¹⁵ Međutim, ključno je za ovu priču to da je opat Martin pripadao benediktinskoj reguli, kao što su uostalom pripadali i mnogi drugi papinski legati poslani u hrvatske krajeve.

Podataka o benediktinskim samostanima za vrijeme hrvatskih vladara nema mnogo, no ipak imamo neke koji nam daju uvid u razvoj benediktinskoga života na istočnoj obali Jadrana. O nekim od ovih samostana bit će riječi u narednim poglavljima pa se sada nećemo baviti pojedinostima.

Jedan je od samostana onaj kojeg je sredinom 9. stoljeća knez Trpimir podigao u Rižinicama, u kojemu je privremeno živio Saksonac Gottschalk, monah na čiji je poticaj,

¹³ Ostojić, Sv. 1, str. 73.

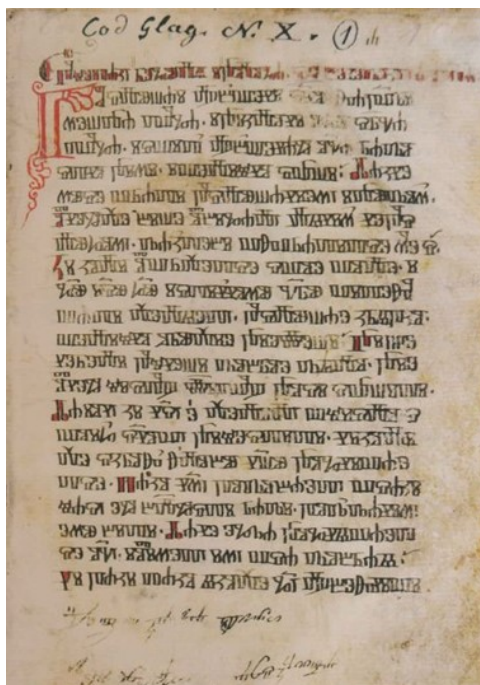
¹⁴ Isto, 80. str.

¹⁵ Šanjek, Franjo, „Počeci kršćanstva u Hrvata”, *Crkva u svijetu* (11), 1976., str. 202.-203.,

pretpostavlja se, Trpimir u svoju zemlju pozvao benediktince. Nagađa se kako je već oko 800. godine, nakon krštenja kneza Višeslava, došlo do gradnje prvoga samostana u Ninu u kojemu se živjelo po „Pravilu sv. Benedikta“. Deveto nam stoljeće pruža pouzdanije podatke, naprimjer, o imenu ninskoga opata Tedoberta iz doba kneza Branimira te predstojnika samostana Žitalja iz vremena Mutimira, ali i o benediktinskom samostanu Sv. Andrije na otoku Sera te o crkvi Sv. Marije de Cereto kod Pule.¹⁶

Prelazeći na sljedeće stoljeće, koje nam također ne pruža odviše podataka, znamo da je kralj Krešimir II. obdario samostan sv. Krševana u Zadru te da je, među ostalim, osnovan samostan Sv. Bartula kod Knina. Naredna su stoljeća bila plodonosna za benediktinski red, ne samo u Hrvatskoj, nego i u svijetu. Već spomenuti reformi pokret iz Clunyja potaknuo je i hrvatske vladare na osnivanje benediktinskih samostana.

Benediktinci glagoljaši zaslužni su očuvanje glagoljice pisanjem i prepisivanjem knjiga na narodnom jeziku, što je sve rezultiralo povećanjem pismenosti među pukom. Neki od samostana koji su bili žarište takvoga djelovanja jesu Sv. Ivan Evanđelist u Biogradu na moru, Sv. Marija na Košljunu te Sv. Marija na Žirju.¹⁷

¹⁶ Ostojić, I., Sv. 1, str. 80.

¹⁷ Sekulić-Gvozdanović, str. 20.

Slika 4. Rogovska regula

Međutim, kako to obično biva, nakon uspona slijedi i pad. Od 12. su stoljeća smjene vlasti, osobne teškoće monaha, kuga, ratovi, a posljedično i loše ekonomske prilike, vodile slabljenju benediktinskoga reda u hrvatskim zemljama.¹⁸ Od 1222. godine, odnosno od trenutka kada su se na hrvatske prostore uselili dominikanci i franjevci, pa sve do danas, na prostoru Hrvatske nije izgrađen niti jedan novi benediktinski samostan.¹⁹ Na istočne se obale Jadrana benediktinci vraćaju tek poslije Drugoga svjetskoga rata, dok su ženski samostani tijekom godina uspjeli odolijevati kušnjama. Danas se u Hrvatskoj nalazi samo jedan muški samostan te osam ženskih, a zanimljivo je kako su svi smješteni na istočnoj obali Jadrana.²⁰

Slika 5. Prikaz geografskog smještaja ženskih benediktinskih samostana u Hrvatskoj

¹⁸ Ostojić, Sv. 1, str. 82.-91.

¹⁹ Sekulić-Gvozdanović, str. 20.

²⁰ Povijesna i kulturna baština, *Samostan Čokovac*, <https://samostan-cokovac.hr/zajednica/braca?view=article&id=11&catid=2>, 13.1. 2024.

5. Izgled i tipologija benediktinskih samostana

Samostani su bili građevinski kompleksi koji su se sastojali od više jedinica. Kuća u kojoj su redovnici živjeli zvala se mnogim imenima, a najčešće je to bilo *sanctum monasterium*.²¹ Redovnici su u svojem vlasništvu imali zemljoposjede, crkvu, stambene zgrade te sve ono što se može uborjiti u okućnicu: cisterna, dvorište, bunar... Ukoliko samostan nije brojao mnogo redovnika, nije bilo potrebe niti mogućnosti posjedovati sve navedene elemente, ili ih je posjedovao u manjoj mjeri.

Što se tipologije i izgleda ranosrednjovjekovnih benediktinskih samostana na prostoru Dalmacije tiče, u svima su vidljiva dva osnovna prostorna elementa: crkva te stambeni dio. Iz toga se može zaključiti kako su u Dalmaciji samostanski sklopovi građeni prema dva osnovna tipa gradnje: manji sklopovi koji uz crkvu sadrže stambenu zgradu te veći sklopovi samostana s klaustom okruženim redovničkim ćelijama.

Prvi tip samostana pronalazimo u manjim naseljima, izvan grada ili na otocima. U ovom su se slučaju, uz omanju crkvu, podizale jedna do dvije stambene zgrade koje su sadržavale blagovaonicu i redovničke spavaonice. Primjer ovakvoga kompleksa povezuje se sa samostanom sv. Petra u Rižinicama kod Solina.

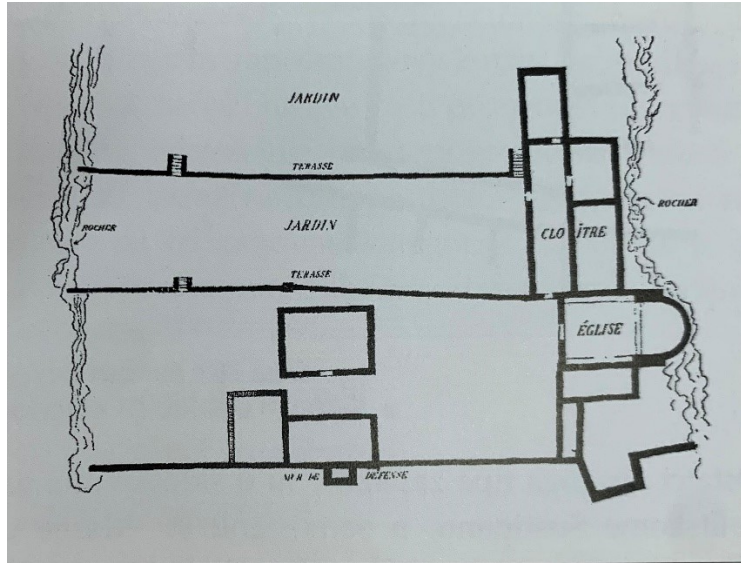
Drugi je tip samostanskog kompleksa sadržavao četiri osnovna prostorna elementa, a to su kor (*chorus*), kapitul (*capitulum*), blagovalište (*refectorium*) te spavalište (*dormitorium*).

Kor je prostor u kojemu su se benediktinci sastajali i obavljali oficijaturu, što smatraju glavnim poslom monaške službe. U kapitolu su se sastajali kako bi najavili sutrašnji blagdan te čitali poglavlje iz *Regule* i iz *Kalendar*a. Blagovalište je bila prostorija za objed, a spavalište, kako i samo ime kaže, za počinak.²² Samostan sv. Stjepana na Sustjepanu u Splitu očiti je primjer ovakvoga tipa samostana.²³

²¹ Ostojić, Sv. 1, str. 93.

²² Ostojić, Sv. 1, str. 97.-98

²³ Marasović, 1. rasprava, str. 153.-154.

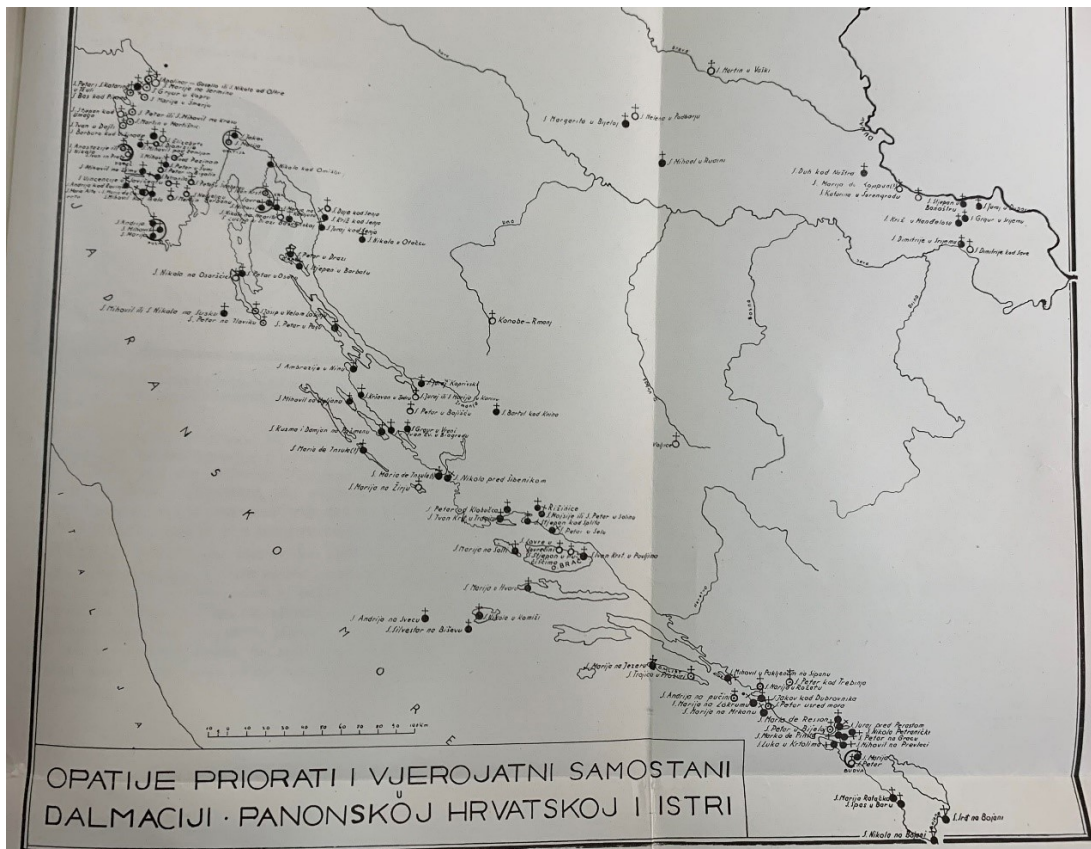
Slika 6. Samostanski sklop sv. Petra u Rižinicama, prema E. Dyggveu (T. Marasović, 2008., 153.)

6. Samostani benediktinaca na istočnoj jadranskoj obali

U srednjemu vijeku te nešto manje u novome, benediktinci su u svojim samostanima imali značajan utjecaj na hrvatski narod. U najvećem su broju svoje samostane podizali u Dalmaciji, njih 206, u Istri 59, a u Panoniji „samo” 29 samostana.²⁴ Radi boljega shvaćanja širokog geografskog položaja i dobivanja apstraktnoga osjećaja o količini osnovanih benediktinskih samostana, bit će nabrojan određeni broj samostana o kojima neće biti riječ dalje u radu. To su: Samostan i crkva sv. Andrije na otočiću pred Pulom, Benediktinski samostan sv. Andrije na otočiću kod Rovinja, Benediktinska opatija sv. Petronile kraj Dvigrada, Benediktinski samostan sv. Petra u Cresu, Benediktinski samostan sv. Andrije Apostola u Rabu, Benediktinski samostan sv. Petra u Rižinicama, Benediktinski samostan sv. Ambrozija u Ninu, Benediktinska opatija sv. Nikole pred Šibenikom, Benediktinski samostan sv. Eufemije u Splitu, Benediktinski samostan sv. Ivana u Sutivanu, Benediktinski samostan sv. Marije na Mljetu, Benediktinski samostan na otoku Jakljanu te Benediktinski samostan sv. Marije Ratačke u Barskom zaljevu²⁵. U narednim će se potpoglavljima predstaviti nekoliko samostana koji su, prema obujmu pronađene literature, imali značajnije djelovanje od ostalih. Nažalost, mnogi su od samostana u ruševinama, a od nekih su nam ostali samo pisani zapisi.

²⁴ Ostojić, Sv. 1, str. 396.

²⁵ Sekulić-Gvozdanović, str. 268.-275.

Slika 7. Opatije, priorati i vjerojatni samostani u Dalmaciji, Panonskoj Hrvatskoj i Istri (I. Ostojić, 1963., 248.

6. 1. Benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike kod Bala

Samostan i crkva sv. Marije Velike kod Bala jedan su od najranijih europskih primjera karolinških samostana prostorno organiziranih oko samostanske crkve i središnjega klaustura.²⁶ Izgradnja ovoga benediktinskoga kompleksa može se smjestiti na razmeđu 8. i 9. stoljeća, a uključuje crkvu, kapelu, istoimeni samostan te popratne samostanske građevine.

Arheološka se istraživanja provode od 1995. godine, točnije prvi ciklus istraživanja od 1995. do 1999. godine, prilikom čega je istražena glavna samostanska crkva i kapela u jugozapadnom uglu samostana. U drugom je ciklusu, u razdoblju od 2002. do 2007. godine, cilj bio otkriti samostanske građevine. Kao rezultat, istraženi su istočni i južni vanjski perimetar samostana.²⁷ U listopadu 2012. godine započela je nova kampanja drugog ciklusa istraživanja u kojoj je istražen dio zapadne strane samostanskog sklopa površine od oko 300 m³.²⁸

Projekt je nastao kao suradnja Međunarodnog istraživačkog centra za kasnu antiku i srednji vijek Sveučilišta u Zagrebu te Centre de recherche sur l'Antiquité tardive et le haut Moyen Age Sveučilišta Paris Ouest, čiji su voditelji prof. dr. Miljenko Jurković te Jean-Pierre Caillet. Suradnja na ovom projektu pojačana je i dr. Antom Miloševićem iz Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika iz Splita, Konzervatorskim odjelom u Puli, a najnovija istraživanja u sklopu su CROMART projekta koji financira Hrvatska zaklada za znanost.

Crkva sv. Marije Velike nalazi se nedaleko istarskoga grada Bale te je smještena na padini brijega, na nadmorskoj visini od 113 m, a 2 km udaljena od zapadne obale Istre.²⁹ Graditeljske faze na lokalitetu ove crkve mogu se podijeliti u pet perioda. Najraniju fazu,

²⁶ Jurković, Miljenko, „Francusko – hrvatska suradnja u Istri: Velika Gospa, Bale”, *Francusko-hrvatski projekti i francuski znanstvenici, istaknuti u istraživanju i vrednovanju hrvatske baštine*, Marin, E., Šanjek, F., Zink, M., Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Paris, 2016., str. 112.

²⁷ Jurković, Miljenko, Caillet Jean-Pierre, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie), Vol. 2. L'église Velika Gospa près de Bale*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb – Motovun, 2009., str. 127.

²⁸ Jurković, M., Milošević, A., „Bale – benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike”, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9/2012, str. 421.

²⁹ Jurković, M., str. 107. - 108.

odnosno fazu broj 0, predstavljaju ostaci struktura za koje je stratigrafski utvrđeno da su relativno pouzdano kronološki ranije od izgradnje trobrodne crkve. To su slijedeći objekti: cisterna integrirana u njen sjeverni zid, ležišta za konstrukciju neutvrđene funkcije u srednjem brodu, dio zida premošćenog južnim obodom crkve, mozaičke kockice pronađene u apsidi i sjeverno od crkve.

U fazu I možemo smjestiti ruševine trobrodne crkve, a izgradnja četvrtaste građevine u jugozapadnom uglu lađe, vjerojatno zvonika, smješta se u fazu II. U fazi III građevina je kontrahirana, što je praćeno konstrukcijom „vestibula” na zapadnom kraju crkve. Posljednja je faza IV, koju je obilježila nova barokna crkva podignuta 1789. te je zauzela prostor srednjeg broda kontrahirane crkve, isključujući njeno svetište.³⁰

Crkva je tijekom faze I bila trobrodna bazilika s trima poligonalnim, iznutra polukružnim apsidama. Brodove je dijelila kolonada s po šest nosača, a također je pronađeno odgovarajućih dvanaest velikih kapitela kolonade. Vrata smještena u sredini zapadnoga zida vodila su lađi, a druga su dva ulaza bila smještena u istočnom dijelu uzdužnih zidova i vodila su u odgovarajuće prostore sjeverno i južno od crkve.

Kao što je već spomenuto, u ovaj se benediktinski kompleks ubraja i kapela. Njezini su ostaci pronađeni 20 m južno od pročelja prvotne crkve. Jednobrajna je građevina duga 8 m, a široka 3, 85 m, čiji je istočni zid vrhunski sačuvan u elevaciji. Sjeverni je zid izvana bio raščlanjen lezenama, dok je južni zid pokazao niz anomalije koje su rezultat korištenja dijela starijega zida prilikom gradnje. Iz pronađenih je ulomaka bilo moguće rekonstruirati tranzenu pravokutnog aksijalnog prozora, koji je bio smješten na istočnoj strani zida kapele.

Među ulomcima urušenoga gornjeg dijela apside pronađeni su ostaci njezinog zidnog oslika, koji se može datirati u kraj 10. i početak 11. stoljeća. Tijekom raščišćavanja jugozapadnog dijela građevine pronađen je segment zida koji se otvarao biforom s dvostruko profiliranim okvirom. Srednji stupić bife bio je *spolia*, što je potvrdilo ranije pretpostavljenu dataciju građevine u 11. stoljeće, budući da je tada samostanska crkva bila podvrgnuta preuređenju. U prilog ovoj dataciji idu pronađeni nalazi dijela zida

³⁰Jurković, M., Caillet P. – J, str. 127. - 128.

urušenog zapadno od pročelja koji ukazuju na to da je kapela imala aksijalni zvonik, istog tipa kakav je na pročelju crkve Sv. Ilije u Balama datirane u 11. stoljeće.

Početak istraživanja samostanskog kompleksa obilježilo je istraživanje galerije na južnome boku crkve te potom zida koji se proteže u smjeru istok – zapad, u cilju određivanja osnovne kronološke korelacije. Prilikom tih arheoloških istraživanja došlo se do saznanja kakva je bila organizacija i izgled kompleksa, između ostalog, klaustra te okolnih građevina.

Južno i istočno krilo kompleksa činili su nizovi jednostavnih prostorija koje su, s obzirom na debljinu zidova, vjerojatno bile natkrivene drvenom galerijom ili jednostavnom krovnom konstrukcijom. Uz istočno krilo samostana istraženo je sedam prostorija, čiji pregradni zidovi koji ih odjeljuju i okomito sjedaju na zid samostana nisu nužno s njim i konstruktivno vezani. Oni zidovi koji to jesu, dijelovi su ugaonih prostorija što nam daje zaključiti da su svi građeni u isto vrijeme i po istoj zamisli, a pregradnje učinjene naknadno. Nadalje, istočno je krilo samostana građevinski odvojeno od trobrodne crkve uskim prolazom koji se sužava u smjeru istok – zapad.

Slika 8. Istočni trakt samostana uz crkvu, foto: A. Milošević

Uz jugoistočni ugao samostana nalazi se prostorija četvrtastog tlocrta građena od pravilnih četvrtastih blokova čiji su zidovi konstruktivno vezani za jednu od prostorija uz istočno krila samostana.

Malim, lučno nadvišenim otvorom uz jednu od navedenih prostorija bila je povezana i okrugla peć, koja je sačuvana do nivoa ložišta. Uz isto je krilo samostana, no s drugom prostorijom, prigradena peć četvrtaste osnove. U nasipu između peći pronađeni su dijelovi keramičkih posuda, fragmenti staklenih i majoličkih posuda, ulomci tegula te željeznih predmeta. Na istočnom su zidu samostana bila i dvojica manjih vrata sa zidanim dovratnicima, jedna jednokrlna, a druga dvokrlna.

Slika 9. Okrugla peć povezana uz jednu od prostorija samostana, foto: A. Milošević

Slika 10. Peć četvrtaste osnove povezana uz jednu od prostorija samostana, foto: A. Milošević

Istraživanje južnoga krila samostana započelo je na mjestu prigradene prostorije s trijemom uz južni zid. Trijem je stajao na pet zidanih pilona, a iz njegove se konstrukcije može isčitati da je bio osmišljen kako bi pridržavao balkon prema kojemu se dizalo drveno stubište.

U jednoj je od prostorija pronađen mlin za masline, što se može povezati s proizvodnjom maslinova ulja.

Iza apsida crkve dokumentirano je i istraženo 17 grobova čiju je dataciju nemoguće odrediti zbog manjka priloga, no za daljna će istraživanja biti važna činjenica da je većina grobova korištena u 18. i 19. stoljeću.³¹

Tijekom posljednje je kampanje nastavljena konzervacija prethodno otkrivenih vanjskih zidova samostanskog sklopa s južne strane te je konzerviran i prezentiran jugoistočni ugao samostanskog sklopa s prigradenom prostorijom³².

³¹ Jurković, M., Milošević, A., Basić, I., „Bale – benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja”, *I. porečki susret arheologa – rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja na području Istre*, Jurković, M., Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino, Poreč, 2008. str. 137.-149.

³² Jurković, M., Milošević, A., str. 421. - 422.

6. 2 Samostan sv. Mihovila u Puli

S istočne strane grada Pule, na uzvisini 32, 14 m nadmorske visine, nalazila se opatija sv. Mihovila na brijegu (*de Monte, in Monte, de Monte Polensi, de Monte prope Polam, de sub Monte*). Nekoć smještena izvan gradskih zidina, a danas na području grada, opatija je posjedovala dvije crkve. Prva je crkva bila posvećena Sv. Mihovilu Arkandělu, a druga, s njom združena, Sv. Klementu Mučeniku.³³

Kao što je slučaj s mnogim benediktinskim samostanima na istočnoj obali Jadrana, tako i za ovaj samostan ne možemo sa sigurnošću potvrditi točnu godinu osnutka. Prema Pietru Kandleru, prva je crkva izgrađena u vrijeme vladavine cara Justinijana, točnije u 6. stoljeću, kada je Pula bila pod vlašću bizantskih careva. Druga je podignuta nešto kasnije, u 11. stoljeću. Daljnjim provođenjem arheoloških istraživanja, posebice usporedbom istraženog kompleksom sv. Marije Velike kod Bala te crkvom sv. Tome kraj Rovinja, stručnjaci dolaze do nekih drugih zaključaka, pa tako crkvu sv. Klementa smještaju u predromaničko razdoblje, pri kraj 8. stoljeća ili početkom 9. stoljeća.³⁴

Prvi spomen samostana nalazimo u izvorima iz 990. godine, odnosno u pismu koje je napisano u kući Sv. Mihovila (*in civitate Polae, in domo sancti Michaelis, ubi est monasterium*).³⁵ Posljednji je spomen samostana, pak, iz 1456., kada je opat Giorgio za crkvu sv. Mihovila naručio portal, koji je dvije godine kasnije darovan gradu Puli.³⁶ Benediktinci su samostan napustili u drugoj polovici 15. stoljeća, točnije 1470., kada im je papa Pavao II. oduzeo redovničku upravu. Od tada, pa sve do 18. stoljeća, samostan je bio u rukama raznih crkvenih dostojanstvenika.³⁷

Od 1851. do 1854. godine, prilikom gradnje austrijske tvrđave sv. Mihovila kao dijela sustava obrane austrijske ratne luke, uništeni su i posljednji vidljivi ostaci benediktinskog samostana.

³³ Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. III. Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1965. str. 161. – 162.

³⁴ Buršić – Matijašić Klara, *Srednjovjekovno groblje samostana sv. Mihovila u Puli, Rezultati arheoloških istraživanja od 2018. do 2020. godine*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Pula, 2023.

³⁵ Ostojić, Sv. III, str. 162.

³⁶ Buršić – Matijašić, str. 12.

³⁷ Ostojić, str. 163. – 164.

Samostanski je kompleks posjedovao značajno materijalno vlasništvo - mnogo zemljišnih posjeda, kuća, samostana i crkve na području porečke biskupije, a neki autori smatraju da je crkva svetoga Antuna također bila u nadležnosti opatije, a s njom se veže postojanje hospicija.

Što se arheoloških ostataka tiče, najviše nam podataka može pružiti Kandler, koji je objekte posjetio u dva navrata, 1845. i 1846. godine.

Za razliku od Kandlera i arheologa B. Marušića koji ovaj benediktinski kompleks smještaju u 6. i 11. stoljeće, suvremeni istraživači zaključuju da se izgradnja crkve sv. Klementa, zajedno s benediktinskom opatijom, odvila nešto kasnije, u 8. stoljeću.

Centar cijeloga kompleksa bila je već spomenuta trobrodna crkva sv. Mihovila, čiji su brodovi bili odvojeni nizom stupova od grčkog mramora. Prema Kandlerovom izračunu, stupova je bilo četiri, a lukova pet. Brodovi su završavali tzv. ravenskim apsidama ukrašenim mozaicima, a vanjski zidni plašt završavao je poligonalno kao, naprimjer, u crkvi sv. Marije Formoze u Puli. Vanjski je zid apsida bio trostraničan, a zidna struktura s malim pravilnim kamenjem koje je nalik opeci.

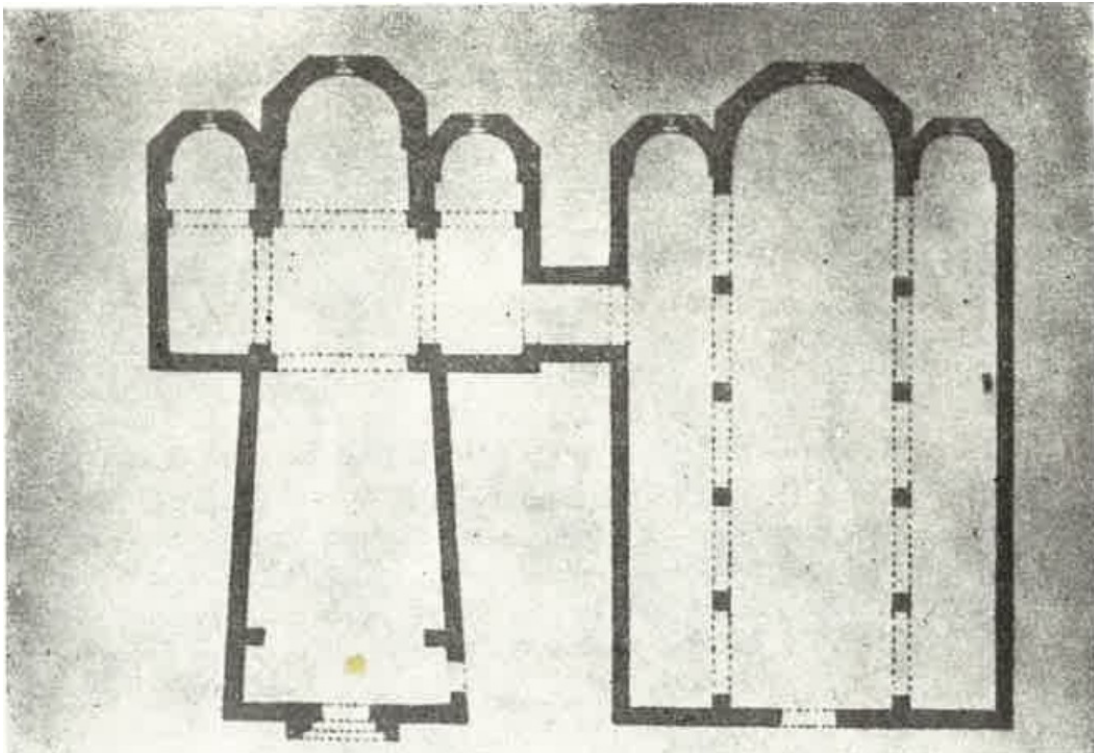
Sličnost s drugim crkvama u Puli pronađena je proučavanjem tlocrtne sheme crkve sv. Mihovila sa crkvom Sv. Marije Velike kraj Bala, osobito u sličnosti tlocrtnog rasporeda trobrodne bazilike uz koju je kapela križnog tlorisa. Također, u izvještaju iz 16. stoljeća, biskup Valier spominje da crkva ima i zvonik sa zvonom.

Kao što je Kandler spomenuo u svojem izvještaju iz 19. stoljeća, građevine sv. Mihovila i sv. Klementa bile su spojene nadsvođenim hodnikom. Kapela sv. Klementa imala je tlocrt oblika grčkog križa s kupolom iznad spoja krakova, koja ju po sličnosti povezuje s kapelom sv. Tome kraj Rovinja i crkve sv. Katarine na istoimenom otoku u Puljskom zaljevu. Ulazna su vrata imala polukružni oblik, a portal je bio ukrašen reljefima.³⁸

³⁸ Buršić-Matijašić, str. 9., 12., 14.-16., 255.-256.

Osim dviju crkava, kompleks je sadržavao i prostranu zgradu s elegantnim ložama, klaustrom i velikom cisternom.³⁹

Sv. Mihovil bio je na glasu kao jedna od najuglednijih opatija u Istri, a brdo sv. Mihovila s njegovim pripadajućim objektima bilo je čest motiv na crtežima srednjovjekovnih autora.⁴⁰

Slika 11. Tlocrt sv. Klementa (slika lijevo) i Sv. Mihovila (slika desno)

6. 3 Benediktinska opatija sv. Grgura u Vrani

Vjeruje se da je samostan sv. Grgura u Vrani kralj Zvonimir 1076. godine darovao papi Grguru VII. i Rimskoj Crkvi, sa svim posjedima i bogatom riznicom. Predao je to papinu legatu Gebizonu neposredno prije svoje krunidbe, kao rezidenciju papinim

³⁹ Ostojić, Sv. III, str. 164.

⁴⁰ Buršić-Matijašić, str. 262., Ostojić, Sv. III, str. 164.

legatima prilikom posjete hrvatskim krajevima.⁴¹ Zapisano je to u ispravi uvrštenoj u djelo *Colectio canorum* kardinala Deusdedita u 11. stoljeću, nakon čega ju je stoljeće poslije u svoju zbirku prepisao kardinal Cencije u zbirku *Liber censuum*.⁴² Osim navedenoga, ne znamo kada su benediktinci osnovali ovu opatiju, odnosno je li to bilo prije Zvonimirove krunidbe ili u tom periodu. Neki hrvatski povjesničari, npr. I. K. Sakcinski, V. Novak, smatraju da je opatija bila napučena benediktincima i prije Zvonimirovog dolaska na prijestolje.

U riznici se nalazilo mnogo dragocjenosti: srebrni kovčeg s moćima pape sv. Grgura Velikog, dva križa, kalež s patenom, dvije zlatne krune ukrašene dragim kamenjem te skupocjeni tekst evanđelja napisan srebrnim slovima na pergameni grimizne boje. Međutim, ovaj je sadržaj riznice jedan od razloga koji ide u prilog tome da je samostan osnovan još prije Zvonimira, budući da je teško da se samostan u kratkom roku mogao tako obogatiti.⁴³ Iako nema dokaza, postoji mogućnost da je samostan podignut za vrijeme kneza Branimira pod imenom sv. Benedikta, a tek kasnije sv. Grgura.

Gubitkom samostalnosti hrvatskih kraljeva nestaje potreba za papinskim legatima pa Rimski kurija predaje benediktinski samostan redu templara. Zvonimir je taj čin zabranio, budući da je ovaj samostan bio samostan s kraljevskom slobodinom (*regia libertas*), a takvi su samostani imali obveze jedino prema kralju te su bili izuzeti od feudalnih davanja ikome. Od 12. stoljeća pa sve do 1312. godine, samostan je, kao što je već navedeno, bio u vlasništvu templara, a nakon toga Ivanovaca. Kako navodi L. Dobronić, oba su reda zasigurno morala izmijeniti arhitekturu benediktinskoga samostana jer „karakteru njihova reda nije mogao odgovarati stari benediktinski samostan”⁴⁴.

U narednim su se stoljećima raskoš i imućnost samostana počele rasipati, započevši s kraljem Žigmundom Luksemburškim koji je samostanu oduzeo imanja, a 1390. godine posjed je pripao bosanskom kralju Tvrtku. Poznata je Ladislavova sramotna prodaja Dalmacije 1409. godine, čime je Vrana potpala pod ruke Mlečana.

⁴¹ Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. II. Benediktinci u Dalmaciji*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1964., str. 235.

⁴² Sekulić-Gvozdanović, str. 154.

⁴³ Ostojić, Sv. II, str. 235.-236.

⁴⁴ Sekulić-Gvozdanović, str. 154.

Kao i mnoge druga mjesta i gradove, Turci su 1537. zauzeli Vranu te obnovili i utvrdili grad, koji je tada imao visoke zidine, tvrđavu četvrtastog oblika, opkope te pokretni most. Redovnici se nakon konačnog oslobođenja od Turaka, točnije od 1647. godine, nisu vratili u Vranu.⁴⁵

Slika 12. Ruševine kaštila u Vrani (I. Ostojić, 1964., 239.)

Sve su te preinake samostana, ratovanja, te naravno, protok vremena, dovele do toga da je danas skoro nemoguće sa sigurnošću utvrditi položaj gdje se nalazila prvotna benediktinska opatija. Postoje teorije da je bila u gradu Vrani, sjeverno do Mačkovićeve Hana, dok neki vjeruju kako se nalazila sjeverozapadno od Vranskoga jezera, udaljena najmanje 4 kilometra od njega, sa strane mjesta Pakoštane ili pak na mjestu gdje su danas vidljive ruševine tvrđave.

⁴⁵ Isto, str. 154.-157.

Slika 13. Ruševine mogućeg samostana u Vrani

6. 4 Benediktinska opatija sv. Ivana Evanđelista u Biogradu

Biograd je za hrvatske vladare bio mjesto od velike kulturne i trgovačke važnosti, a od vladara se svakako ističe kralj Petar Krešimir IV., koji je naredio osnivanje samostana sv. Ivana Evanđelista te potpomogao njegovu izgradnju, a zbilo se to oko 1059. godine.⁴⁶

O arhitekturi i periodizaciji crkve i samostana pisali su mnogi, počevši s L. Jelićem 1898. te Ostojićem koji je pisao o samostanu kao istaknutom benediktinskom kompleksu. B. Škarpa objavio je pleterom ukrašene dijelove tih objekata, a Belošević je izvještavao o konzervaciji arhitekture koja se odvijala od 1969. do 1971. U tome su sudjelovali i B. Juraga, koja je, između ostaloga, kataloški popisala skulpturalne ulomke iz crkve, dok je R. Jurić objavio fotografije bazilike tijekom istraživanja i poslije konzervacije.

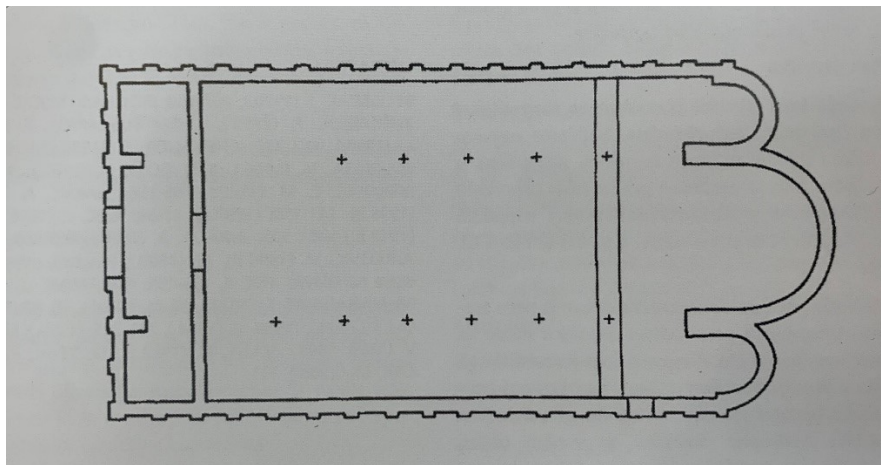
Tlocrt crkve snimila je 1978. S. Sekulić-Gvozdanović, koji je pomogao V. Grossu u određivanju periodizacije. Naime, Gross je smjestio crkvu u tipsku skupinu tradicionalne predromanike, a M. Jurković za baziliku piše da pripada skupini tzv. internacionalne

⁴⁶ Sekulić-Gvozdanović, str. 160.

romanike vezane uz benediktinski graditeljski program. To je zaključno potvrdio T. Marasović koji ju je 2001. tako uvrstio u kronološko-stilsku periodizaciju.

Samostanski je sklop sagrađen u sjeverozapadnom dijelu grada, no nemamo podataka o arhitekturi samostana. Sačuvani su ostaci bazilike sv. Ivana u najdonjim slojevima zida koji su konzervirani 1971. te su sačuvani gotovo po cijelom opsegu.⁴⁷ Bazilika je dimenzija 27,50 x 12,5 m te je trobrodna s trodijelnim istočnim završetkom i trodijelnim narteksom.⁴⁸ Prilikom istraživanja nisu pronađeni piloni ili stupovi po sredini crkve, no po dimenzijama i vanjskim obrisima široke troapsidne građevine zaključeno je da se radi o već spomenutoj trobrodnoj bazilici.

Orijentirana je u smjeru SZ-JI, a uzdužna os crkve otklanja od idealnoga pravca Z-I prema JI za 50 stupnjeva, što je u skladu s orijentacijom biogradskog poluotoka. Nedostatak unutarnjih zidnih potpornjaka te relativno tanki zidovi bili su dovoljni za pretpostavku kako je crkva imala drvenu potkrovnju konstrukciju. Zidovi su debljine 0,60 m, a građeni su tehnikom *opus incertum*, odnosno s lomljencima u nepravilnim redovima i u obilnom malteru.

Slika 14. Tlocrt bazilike sv. Ivana Evanđelista, prema M. Jurkoviću (T. Marasović, 2009., 432.)

⁴⁷ Marasović, Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 2. korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Biblioteka knjige Mediterana, Split-Zagreb, 2009., str. 432.- 433.

⁴⁸ Marasović, 433., Sekulić-Gvozdanović, 160.

Najveći je dio prostora zauzimao *quadratum populi*, prostor namijenjen vjernicima. Uz južni je bočni zid pronađena stepenica koja je također bila podloga oltarne ograde. Vanjska je strana zidova bila obilježena velikim brojem lezena koje su oblikovale plitke niše među njima.

Crkva je imala glavni zapadni ulaz te još jedna vrata na južnom bočnom zidu koja su vodila u samostan. Pronađeno je nekoliko impost kapitela s motivima stiliziranog pauna te dvoprutom zavijenom lozicom, koji su vrlo vjerojatno pripadali nekom otvoru, npr. bifori ili trifori. Pretpostavlja se da su okvir prozora s jedne strane ukrašen običnom, a s druge strane dvostrukom pletenicom te manji ulomak ukrašen troprutnom pletenicom pripadali ovoj bazilici.

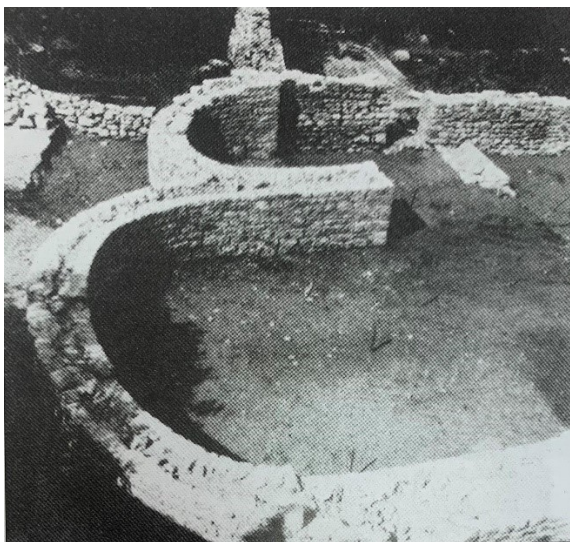
Slika 15. Ostaci bazilike (T. Marasović, 2009., 433.)

Unutrašnjost crkve bila je ukrašena freskama, čemu svjedoče pronađeni ulomci fresaka u apsidi. Ulomak pilastra ukrašen četveroprutnom pletenicom, u cjelini sačuvani stupić oltarne pregrade monolitno klesan zajedno s kapitelom, čine dijelove pronađenog i sačuvanog liturgijskog namještaja.⁴⁹

Mlečani su, vraćajući se iz križarskog rata, potpuno razorili Biograd. Monasi su se privremeno sklonili u grad Šibenik, a nedugo zatim svojim su novim domom učinili samostan na brdu Ćokovcu.⁵⁰

⁴⁹ Marasović, 2. korpus, str. 432.-434.

⁵⁰ Ostojić, Sv. II, str. 221.

Slika 16. Ostaci bazilike (T. Marasović, 2009., 433.)

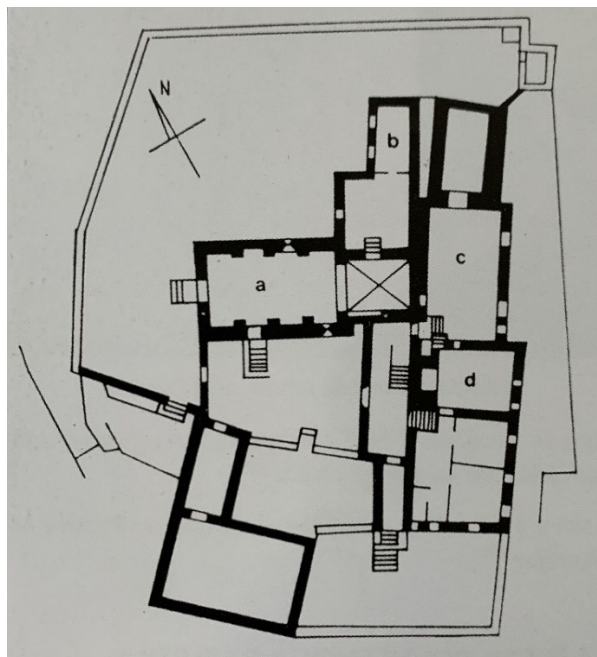
6. 5. Benediktinska opatija sv. Kuzme i Damjana na brdu Ćokovcu na otoku Pašmanu

Nasljednik samostana u Biogradu postao je samostan na brdu Ćokovcu koje se nalazi oko dva kilometra od mjesta Tkona na otoku Pašmanu. Nisu bezrazložno izabrali upravo to brdo visoko 90 m, obrubljeno gotovo čarobnim Jadranskim morem, a s kojega pogled seže preko Ravnih kotara i Vranskoga jezera pa sve do golemog Velebita i Dinare. Naime, ondje su još otprije posjedovali kapelu Sv. Kuzme i Damjana koju im je darovao biogradski biskup Prestancije, a oko 1070. to je potvrdio kralj Petar Krešimir.⁵¹

C. F. Bianchi smatra kako je samostan osnovan davne 918. godine, Rittig da ga je utemeljio polovinom 11. stoljeća biogradski biskup Teodroik I., a Ostojić onako kako je već gore navedeno, odnosno u 12. stoljeću. Opatija je bila vrlo bogata, imala je više posjeda s 38 sela, od kojih je najvažnija podružnica bila ona na Ćokovcu.⁵²

⁵¹ Ostojić, Sv. II, str. 221.

⁵² Sekulić-Gvozdanović, str. 165.

Slika 17. Srednjovjekovni samostan u Čokovcu, tlocrt prizemlja (T. Marasović, 2009., 449.)

S vremenom je strogoća i disciplina monaha opadala pa je 1268. papa Klement IV. odlučio predati je cistercitema. Unatoč tome, samostan je ostao benediktinski, ali pridružen cistercitskoj opatiji u Topuskom. Samostan je bio opkoljen snažnim zidinama, no to nije sprječavalo Mlečane da ga neprestano uništavaju. Godine 1345. osvojili su samostansku utvrdu, porušili ga zajedno s crkvom, a arhiv spalili.

Završetkom rata između Venecije i kralja Ljudevita, ugarskoga kralja, redovnici su 1418. obnovili sve ono što je razrušeno tijekom prethodnih ratnih godina. Svjedoči nam to natpis iznad glavnog ulaza u crkvu, a dogodilo se to za vrijeme opata Petra Zadrana. Opatija je prolazila kroz teško razdoblje i za vrijeme turskih osvajanja te je ostala bez mnogih posjeda. Kraj su joj zadali Francuzi, ukinućem 1808. godine, a posljednji je benediktinac s hrvatskih prostora bio Petar Pletikosić. Svoj ponovni procvat samostan je doživio tek nakon Drugoga svjetskog rata, točnije 1956. godine, a danas je to jedini muški benediktinski samostan u Hrvatskoj.⁵³

⁵³ Ostojić, Sv. II, str. 222.-223.

Ćokovski su benediktinci bili glagoljaši, a u samostanu se danas nalazi najbrojnija zbirka natpisa urezanih u kamenu hrvatskom glagoljicom. Starokršćanska crkva sv. Kuzme i Damjana nije sačuvana te nam nije poznato ništa o njezinim mjerama, orijentaciji te arhitekturi, no vjerojatno potječe još iz 6. stoljeća.⁵⁴ Sačuvana je gotička crkva sv. Kuzme i Damjana, stari zvonik te ostaci samostana. Provođeno je nekoliko faza istraživanja prilikom kojih su konzervirani i/ili restaurirani određeni dijelovi crkve sv. Kuzme i Damjana, pa je tako prilikom istraživanja 1985. godine, u zoni temelja u svetištu, pronađena izvorna polukružna apsida čiji su ostaci zatrpani nakon provedene dokumentacije i konzervacije.

Nadalje, u svetištu su postavljene nove kamene ploče na izvornu gotičku razinu za oko 80 cm nižu od postojeće; postavljene su nove podne opeke u pravokutnom brodu, popravljene su nadgrobne ploče i sačuvane *in situ*; saniran je zvonik, sazidana je nova oltarna menza u središtu svetišta, cisterna u velikom dvorištu te kupe na krovu.⁵⁵ U crkvi se nalazi nekoliko ulomaka pleterne dekorativne plastike iz vremena hrvatske dinastije.⁵⁶ Osim nekoliko pronađenih ulomaka oltarne pregrade, pronađena su četiri ulomka grede oltarne ograde ukrašene kukama različitog tipa, što nam pomaže razaznati različite periode ranosrednjovjekovne umjetnosti, ali i tadašnjih aktivnih radionica.⁵⁷

Kao što je već rečeno, samostan se 60-ih godina prošloga stoljeća počinje obnavljati. Obnovljene su zidine, trijemovi velikog i malog dvorišta te samostan i crkva, sve uz pomoć dobročinitelja te zalaganjem monaha.⁵⁸

⁵⁴ Marasović, 2, *korpus*, str. 449.

⁵⁵ Sekulić-Gvozdanić, str. 165.-166.

⁵⁶ Ostojić, Sv. II, str. 233.

⁵⁷ Marasović, 2, *korpus*, str. 448.

⁵⁸ Dolazak braće na Ćokovac, *Samostan Ćokovac*, <https://samostan-cokovac.hr/zajednica/braca>, 20.1.2024.

Slika 18. Današnji izgled samostana u Čokovcu

6. 6 Benediktinski samostan sv. Stjepana na Sustjepanu u Splitu

Godine 1078. opat Dabro sav svoj imetak ostavlja opatiji Sv. Stjepana kod Splita, što nam je potvrda kako je to bila benediktinska opatija. Naime, taj običaj propisuje regula sv. Benedikta. Nadalje, kralj Petar Krešimir IV. poklonio je samostanu mjesto za mlinice u Solinu (*coenobio ordinis sancti Benedicti*), a posljednji od Trpimirovića – kralj Stjepan II., 1089. poklonio mu je zemljište u Raduni te je čak samostan izabrao kao svoje posljednje prebivalište. Sve je to samostanu donosilo ugled i davalo bogatstvo, što je dovelo do toga da je samostan bio zaklonište i odmaralište hrvatskim kraljevima i prinčevima.

Osnutak opatije nije moguće sasvim precizno odrediti, no može ju se dovesti u vezu s postankom Splita kada su nastali uvjeti za djelovanje benediktinaca, začetkom gradske i crkvene organizacije u Dioklecijanovoj palači. Prvi pisani trag, kao dokaz osnutka, nalazi se na darovnici splitskog đakona Petra, kada je opat bio Urso, na kojoj se oko 1020. godine spominje ime sv. Stjepana Prvomučenika. Povjesničar M. Barada smatra da su benediktinci u Split stigli u 10. stoljeću, kao bjegunci s Monte Cassina u doba opata Mansona, a G. Novak pak vjeruje da je samostan postojao i prije 10. stoljeća.

Opatija se nalazila na jezičku zemlje koji je po njoj dobio ime – Sustipan ili Sustjpean (*San Stefano sulla Ponta*).⁵⁹ Tijekom godina, u povijesnim izvorima, crkva i opatija sv. Stjepana spominju se pod oznakom „pod borovima”, odnosno *Sanctus Stephanus de Pinis*, a negdje pod imenom *Sanctus Stephanus Spalatensis, extra et prope muros Spalatenses* itd.⁶⁰

Slika 19. Sustipan u Splitu, ostaci samostanskog sklopa (T. Marasović, 2011., Tabla III)

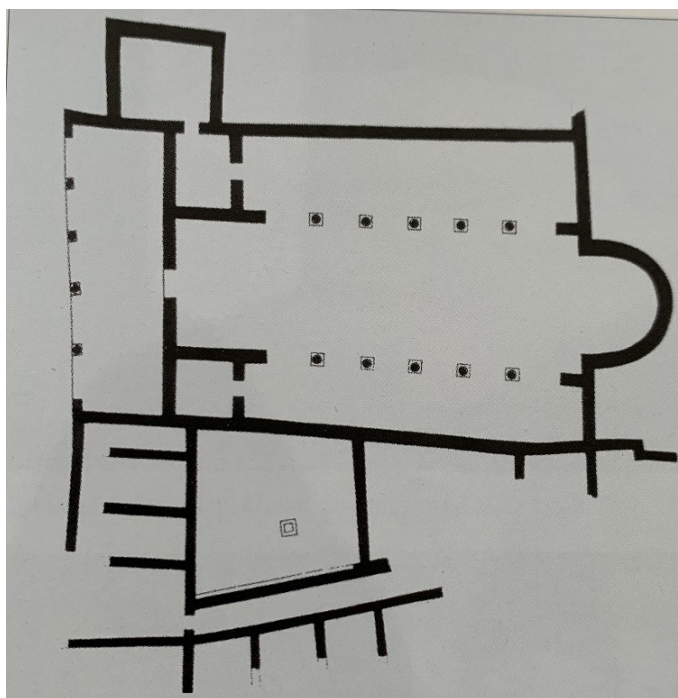
Opatija je bila na vrhuncu od početka 12. do kraja prve četvrtine 15. stoljeća, u vrijeme kada je Split bio slobodna komuna. Međutim, u knjizi papinih pristojbi za vrijeme pape Ivana XXII., samostan je plaćao porez u kategoriji siromašnih opatija. Splitski građani su u 15. stoljeću tražili od pape i od kralja da nadbiskup i opat budu splitski građani, u čemu su i uspjeli. Posljednji je opat bio Splitski Deodat Stojanov godine 1422. Oko 1451. kroničar Stjepan Biličić, tadašnji opat samostana sv. Nikole kod Šibenika, prelazi u Sustjepan, a monasi su najvjerojatije samostan napustili polovinom 15. stoljeća.

Tijekom razdoblja od 1808. do 1813. godine, francuska je uprava zabranila pokapanje mrtvih po crkvama ili okolo njih unutar grada pa za središnje gradsko groblje

⁵⁹ Sekulić-Gvozdanović, str. 175.-178.

⁶⁰ Marasović, 2. korpus, str. 367.

1821. izabire Sustipan. Bila je to logična odluka, budući da se poluotok nalazio na jugozapadnoj strani splitske gradske luke te bio udaljen kilometar daleko od gradskih zidina. Međutim, zbog te je odluke gradska uprava porušila posljednje ostatke crkve i samostana.

Slika 20. Tlocrt crkve i samostana (T. Marasović, 2011., 369.)

Crkva je trobrodna, sa širokom polukružnom apsidom i narteksom, pročelja rastvorenog nizom stupova. Između skraćenih bočnih brodova i narteksa bile su dvije male prostorije, dok se na sjevernoj strani uz baziliku naslanjalo dvorište okruženo sklopom stambenih prostorija. Crkva pripada tipu s jednom apsidom, bazilikalnim osvjetljenjem te narteksom.

Kao što je već rečeno, ne može se sa sigurnošću odrediti vrijeme osnutka samostana i crkve. T. Marasović i J. Vrsalović pretpostavljaju da je na mjestu antičkog gospodarstva podignuta kršćanska građevina kojoj pripada dio kasnoantičkog zida pronađenog ispod bazilike nad kojom je u ranom srednjem vijeku sagrađena crkva. Autori su ipak skloniji vjerovati da zbog tehnike i načina gradnje bazilika pripada

predromaničkom razdoblju. Sve se više stručnjaka priklanja teoriji N. Cambija koji je zaključio kako je bazilika ranokršćanska, no naknadno nadograđena.⁶¹

Postoji mnogo pisanih dokaza koji nam daju uvid u imovinsko stanje samostana, ali se iz njih može saznati i ponešto o građevinskim radovima te arhitekturi crkve, poput oporuke iz 1229. godine kojom je datirana gradnja zvonika. Od velike su nam koristi i mnogobrojni crteži, kao što je Santinijev iz 1666. godine. Cilj mu je bio prikazati splitsku luku pa je u to djelo uključio i sustipanski poluotok. Na crtežu je precizno prikazao crkvu s krovom karakterističnim za trobrodnu bazilikalnu arhitekturu i sa zvonikom na položaju gdje su tijekom istraživanja pronađeni njegovi temelji.

Istraživanja su bila provođena u nekoliko navrata. Prvo, sondažno iskopavanje na slobodnom prostoru između grobnica, vođeno od 1958. do 1959., te drugo, sustavno, od 1961. – 1962. Daljna su istraživanja vođena 1963.-1964., 1967., 1970.-1974. i 1982. Zaštitno i revizijsko istraživanje pod vodstvom Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika uslijedilo je godinama kasnije, točnije 1994., a istraživao se prostor istočno od apside te unutar i južno od bazilike.⁶² Nakon zadnjeg su istraživanja M. Petrinec i T. Šeparović objavili članak u kojemu su opisali rezultate svojih istraživanja, što uključuje veliki broj grobova, od starokršćanskih do novovjekovih, nalaz samostanskog zida južno od bazilike te unutar nje bazu jednoga stupa pronađenog *in situ*.⁶³

Danas se na Sustipanu nalaze arheološki ostaci prvobitne bazilike i benediktinskoga samostana, djelomično restaurirani i konzervirani 1962. godine. U zapadnom je dijelu bazilike sačuvana crkvica sv. Stjepana, podignuta 1814. od strane rektora sjemeništa Nikole Didoša. Ostaci samostana pronađeni su neposredno južno od bazilike, trapezoidne površine određene južnim zidom bazilike, sjevernim u produženju istočnoga zida, istočnim rubom poluotoka u pravcu ISI-ZJZ te zapadnim zidom koji većim dijelom prati zapadni zid bazilike u pravcu S-J. Vanjska duljina od nartekse do apside iznosi 43,8 m, a najveća je širina 23 m. Unutrašnja duljina crkvenog prostora bez nartekse i apside iznosi 29 m. Prema širokoj polukružnoj apsidi, skraćenim pobočnim brodovima i

⁶¹ Sekulić-Gvozdanić, str. 175.-178.

⁶² Marasović, 2. korpus, str. 368.-370.

⁶³ Petrinec, M., Šeparović, T., „Arheološka istraživanja na Sustipanu u Splitu 1994. godine”, *Starohrvatska prosvjeta* (27), 2000. str. 245.-248.

narteksu s pročelnim stupovima, bazilika se tipološki može povezati s bazilikama starokršćanske Salone.⁶⁴ Neposredno uz baziliku, točnije s njezine južne strane, nalazi

se prostor klaustra, također trapezoidne površine, koji je sa svoje tri strane okružen stambenim prostorijama, a ispod kojeg je u većem dijelu pronađen bunar. Ustanovljeno je niz usporednih zidova protumačenih kao samostanske ćelije.⁶⁵ Prema crtežu iz 1706. samostan je bio utvrđen okolnim zidom s kruništem, a nacrtane su i neke druge građevine, naprimjer peć za kruh, vrt, biblioteka i mnoge druge.⁶⁶ Samostan pripada tzv. klaustarskom tipu s četvrtastim dvorištem.⁶⁷

Danas crkvice nosi naziv Župa sv. Stjepana pod Borovima, a povjerena je franjevcima konventualcima te su joj župna kuća i ured u samostanu Svetog Frane na Obali u Splitu.⁶⁸

Slika 21. Pronađeni ostaci apside bazilike (T. Marasović, 2011., 370.)

⁶⁴ Sekulić-Gvozdanić, str. 177.

⁶⁵ Marasović, 2. korpus, 371.-372.

⁶⁶ Sekulić-Gvozdanić, str. 179.

⁶⁷ Marasović, 1. rasprava, str. 152.

⁶⁸ Župa sv. Stjepana pod Borovima, *Samostan sv. Frane i Župa sv. Stjepana*, https://svfrane-split.com/?page_id=1379#modal-one, 22.1.2024.

7. Zaključak

Ukoliko se pogleda popis benediktinskih samostana na istočnoj jadranskoj obali, lako se da zaključiti kako je broj benediktinskih monaha bio prilično visok u ranome srednjemu vijeku na tom geografskom području. Njihovi su samostani intenzivno podizani u vrijeme hrvatskih srednjovjekovnih vladara, prije negoli je samostalna Hrvatska nestala kao takva.

Benediktinci su živjeli u suživotu s narodom, a hrvatski su vladari, slijedeći papin primjer, ali i svoju vjeru, imali zahvalnu suradnju s tim monaškim redom. Često su darivali samostane raznim bogatstvima, podizali samostane kao zadužbine te izabirali upravo njih kao svoje posljednje konačište.

S prolaskom vremena, prateći kako samostalnost Hrvatske opada, ali i pojavom raznih nedaća na ovim prostorima, benediktinci su slabili te su njihovi samostani napušteni, često silom. Mnoge su strane vlasti zahtijevale rušenje istih ili su zabranili njihovo djelovanje. Prateći slijed događaja, nije začuđujuće što je od čak 265, koliko ih je dokumentirao crkveni povjesničar I. Ostojić, ostalo samo 8 aktivnih ženskih i jedan muški benediktinski samostan u čitavoj Hrvatskoj.

Poput svakoga tko brine za kulturnu baštinu, umjetnost ili ima interesa za povijest ikojeg naroda, žao mi je što su mnogi benediktinski samostani na našoj obali zapušteni i zanemareni. Mnogi su od njih bili od velikog značaja u prošlosti, poput benediktinske opatije sv. Grgura u Vrani, predstavljene u ovome radu.

Zanemarivanjem prošlosti zanemarujemo i budućnost, a benediktinski su samostani uistinu bili, ali još uvijek mogu biti, vjerni prikazatelji koliku je važnost imala naša obala Jadranskoga mora, ne samo u političkom nego i umjetničkom smislu. Graditeljstvo i arhitektura cvjetali su na našoj obali u doba kada je cvjetao i benediktinski red.

Izvori i literatura

Literatura

1. Batelja, Juraj, *Baština svetoga Augustina u Istri*, Postulatura blaženog Alojzija Stepinca, Zagreb, 2007.
2. Buršić-Matijašić, Klara, *Srednjovjekovno groblje samostana sv. Mihovila u Puli, Rezultati arheoloških istraživanja od 2018. do 2020. godine*, Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet, Pula, 2023.
3. Jurković, Miljenko, „Francusko – hrvatska suradnja u Istri: Velika Gospa, Bale”, *Francusko-hrvatski projekti i francuski znanstvenici, istaknuti u istraživanju i vrednovanju hrvatske baštine*, Marin, E., Šanjek, F., Zink, M., Académie des Inscriptions et Belles-Lettres Paris, 2016., str. 112.
4. Jurković, Miljenko, Caillet Jean-Pierre, *Velika Gospa pres de Bale (Istrie), Vol. 2. L'église Velika près de Bale*, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb – Motovun, 2009.
5. Jurković, M., Milošević, A., „Bale – benediktinski samostan i crkva sv. Marije Velike”, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9/2012, str. 421. – 422.
6. Jurković, M., Milošević, A., Basić, I., „Bale – benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja”, *I. porečki susret arheologa – rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja na području Istre*, Jurković, M., Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio perentino, Poreč, 2008., str. 137. – 150.
7. Monasi Cascinazza, *Benediktinci i stvaranje europske kulture*, Verbum, 2008.
8. Goss P. Vladimir, *Predromanička arhitektura u Hrvatskoj*, Andrija Mutnjaković, Zagreb, 1996.
9. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 1. rasprava*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2008.

10. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 2. korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2009.
11. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 3. korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2011.
12. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 4. korpus arhitekture: Južna Dalmacija, Bosna i Hercegovina, Crna Gora*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2013.
13. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. I. Opći povijesno-kulturni osvrt*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1963.
14. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. II. Benediktinci u Dalmaciji*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1964.
15. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. III. Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1965.
16. Parlov, Mladen, „Papa Pavao VI. i sv. Benedikt”, *Crkva u svijetu* (58), 2023., 318.-328.
17. Petrinec, M., Šeparović, T., „Arheološka istaživanja na Sustipanu u Splitu 1994. godine”, *Starohrvatska prosvjeta* (27), 2000. str. 245.-248.
18. Poljanec, Martina, Kuštović, Tanja, „Višepismenost i višejezičnost hrvatskoga u prošlosti: benediktinci i Pravilo sv. Benedikta iz 14. stoljeća”, *Lahor* (11), 2011., str. 88.-96.
19. Sekulić-Gvozdanović, Sena, *Utvrđeni samostani na tlu Hrvatske*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.
20. Šanjek, Franjo, „Počeci kršćanstva u Hrvata”, *Crkva u svijetu* (11), 1976., 201.-209.
21. Šonje, Ante, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb – Pazin, 1982.

22. Toić, Dorotej, *Povijest monaštva*, Verbum, Split, 2006.

Internetski izvori

1. „Povijesna i kulturna baština”, Samostan Ćokovac, datum pristupanja: 13.1.2024. (<https://samostan-cokovac.hr/zajednica/braca?view=article&id=11&catid=2>),

2. „Župa sv. Stjepana pod Borovima”, Samostan sv. Frane i Župa sv. Stjepana, datum pristupanja: 22.1.2024. (https://svfrane-split.com/?page_id=1379#modal-one)

Izvori slika

1. Slika 1. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 1. rasprava*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2008., str. 74.

2. Slika 2. „Cassino”, Encyclopædia Britannica, <https://www.britannica.com/place/Cassino>

3. Slika 3. „benediktinci”, Hrvatska enciklopedija, <https://www.enciklopedija.hr/clanak/benediktinci>

4. Slika 4. „Glagoljaštvo”, Samostan Ćokovac, <https://samostan-cokovac.hr/samostan/glagoljaštvo>

5. Slika 5. „Benediktinski red u Hrvatskoj”, Benediktinke Svete Marije – Zadar, <https://benediktinke-zadar.com/benediktinski-red/>

6. Slika 6. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 1. rasprava*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2008, str. 153.

7. Slika 7. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. I, Opći povijesno-kulturni osvrt*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1963., str. 248.

8. Slika 8. Jurković, M., Milošević, A., Basić, I., „Bale – benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja”, *I. porečki susret arheologa – rezultati*

dosadašnjih arheoloških istraživanja na području Istre, Jurković, M., Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio perentino, Poreč, 2008., str. 144.

9. Slika 9. Jurković, M., Milošević, A., Basić, I., „Bale – benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja”, *I. porečki susret arheologa – rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja na području Istre*, Jurković, M., Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio perentino, Poreč, 2008., str. 145.

10. Slika 10. Jurković, M., Milošević, A., Basić, I., „Bale – benediktinski samostan Sv. Marije Velike: rezultati dosadašnjih istraživanja”, *I. porečki susret arheologa – rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja na području Istre*, Jurković, M., Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio perentino, Poreč, 2008., str. 145.

11. Slika 11. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. III. Benediktinci u panonskoj Hrvatskoj i Istri*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1965. str 163.

12. Slika 12. Ostojić, Ivan, *Benediktinci u Hrvatskoj i ostalim našim krajevima; Sv. II. Benediktinci u Dalmaciji*, Benediktinski priorat Tkon, Split, 1964., str. 239.

13. Slika 13. „Benediktinski samostan – stari grad Vrana”, Tourist.hr, <https://tourist.hr/hr/place/benedictine-monastery-the-old-town-of-vrana>

14. Slika 14. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 2. korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2009, str. 432.

15. Slika 15. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 2. korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2009, str. 433.

16. Slika 16. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 2. korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2009, str. 433.

17. Slika 17. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 2. korpus arhitekture: Kvarner i Sjeverna Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2009, str. 449.

18. Slika 18. „Posjet i razgledavanje samostana”, Samostan Ćokovac, <https://samostan-cokovac.hr/samostan/razgledavanje>

19. Slika 19. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 3. korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2011., str. Tabla III

20. Slika 20. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 3. korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2011., str. 369.

21. Marasović, Tomislav, *Dalmatia praeromanica, Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji; 3. korpus arhitekture: Srednja Dalmacija*, Biblioteka Knjiga Mediterana, Split – Zagreb, 2011., str. 370.

Sažetak

Benediktinski je red utemeljio sv. Benedikt, monah iz Nursije, oko 529. godine. Ubrzo su rad i djelo benediktinaca bili prepoznati kod papa toga vremena, te su imali jednu od glavnih uloga u provođenju reformi Crkve na Zapadu. U Hrvatskoj nije sasvim sigurno kada su započeli s djelovanjem, no vjeruje se da je to bilo već u vrijeme prvih pokrštavanja Hrvata, točnije u 7. stoljeću. Njihovi su samostani bili podizani pretežito na istočnoj jadranskoj obali, prijestolnici hrvatskih kraljeva koji imali čvrste odnose sa Svetom Stolicom. Benediktinski su monasi pomogli očuvanju glagoljice, koju su njegovali u svojim samostanima, a neki su primjerci još uvijek u jedinom aktivnom muškom benediktinskom samostanu na Pašmanu, samostanu Sv. Kuzme i Damjana. Burna događanja kasnog i početka novoga vijeka uzrokovala su propadanja samostana u svim dijelovima Europe, pa tako i u Hrvatskoj. Iako ima mnogo pisanih zapisa o postojanju benediktinskih samostana na istočnoj jadranskoj obali, mnogima je teško, gotovo nemoguće, pratiti povijesne ili arheološke tragove. Ostao nam je mali broj aktivnih, a još manji broj onih restauriranih i/ili konzerviranih.

Ključne riječi: predromanika, sv. Benedikt, benediktinski red, samostani, istočna obala Jadrana, arheološki ostaci

Abstract

Archaeological traces of early medieval Benedictine monasteries on the eastern Adriatic coast

The Benedictine Order was founded by St. Benedict, a monk from Nursia, around 529. The work of the Benedictines was soon recognized by popes of that time, and they played one of the main roles in carrying out the reforms of the Church in the West. It is not entirely certain when they started their activities in Croatia, but it is believed that this was already at the time of the first Christianization of Croats, more precisely in the 7th century. Their monasteries were built mainly on the eastern coast of the Adriatic, which was the capital of Croatian kings who had strong relations with the Holy Chair. Benedictine monks helped preserve the Glagolitic alphabet, by nurturing it in their monasteries, and some specimens are still in the active only-male Benedictine monastery on Pasman, the monastery of St. Cosmas and Damian. The turbulent events of the late and early modern times, caused the deterioration of monasteries in all parts of Europe, including Croatia. Although there are many written records about the existence of Benedictine monasteries on the eastern Adriatic coast, for many of them is almost impossible to trace historical or archaeological traces. We are left with a small number of active and even smaller number of those restored and/or preserved.

Keywords: Pre-Romanesque, st. Benedict, Benedictine Order, monasteries, eastern Adriatic coast, archaeological remains